شەو لای (مەحوی)

روانینێکی ئیستێتیکیانە

هێمن عومەر خۆشناو

سەرەتا

ئیستێتیك و شیعر لە زۆر لاوە سەرچاوەکانیان بۆ یەکتر دەگەڕێتەوەو هەندێ جاریش تێك دەگیرێن, بە پێی جۆری تێڕوانینەکان بەرامبەر پێناسەکردنی هەردوو چەمك، چونکە بە تێپەڕبوونی کات، گۆڕانکاری بەسەر تێگەیشتنی چەمکە ئەدەبییەکان دا هاتووەو لەو سۆنگەیەوە ڕەوانبێژیی کلاسیکی، کە بە بناغەو بنەوانی باڵەخانەی ئەدەبیاتی کۆن دادەنرێ، تەواو پێناسەکانی جوانی لە خۆیدا بەرجەستە ناکات، بەو پێیەی ئەوەندەی بایەخ بە وشە ئارایشت و پێکهاتەی وێنەکان دەدا، ئەوەندە هەستی جوانی لەخۆیدا هەڵناگرێ. بە مانایەکی تر خەریك بوون بە عەقڵگەرایی و ناوەڕۆك، زۆر جار بواری تەواو نادات و جێ بە جوانییەکانی تر لەق دەکات. دەتوانین هەردوو چەمکی سیستەمی رەوانبێژی و سیستەمی جوانیناسی، لە دوو لاوە لێك هاوێر بکەین، بەوەی یەکەمیان (لەسەر بناغەیەکی لۆجیك و عەقڵەوە دامەزراوەو پرەنسیپی وێنەیی و بنەمایەکی فۆرمی لەخۆگرتووە کە کاری هونەری بەو پێیەی لاسایکردنەوەی سرووشتە لەخۆیدا بەرجەستە دەکات، هەرچی دووەمیانە، کە سیستەمێکی تازەی مەعریفییە تەنیا لەسەر پرەنسیپی هەست کردن بە جوانی کار دەکات، کە ئەمەش یەکەمین کلیلی چێژ وەرگرتن لە هونەرە بەو پێیەی خەیاڵ لە هەموو کۆت و پێوەندەکانی عەقڵ ئازاد دەبێت.)(1)[1]

ئەم تێڕوانینەی سەرەوە مەرج نییە لەگەڵ هەموو سەردەمەکان کۆك بێت، چونکە قۆناغەکانی ئیستێتیك لە ڕێڕەوی مێژوودا گۆڕانی بەسەرهاتووەو بەگوێرەی تیۆریایەکانی تایبەت بەم زانستە گۆڕاوە، بەلاّم ئەمەی وترا زیاتر بەسەر رۆشنگەرەکانی ئەڵمانیا دەچەسپێ، بەتایبەتی بیروڕاکانی ئەلسەندەر باومگارتن (1714- 1762ز) کە یەکێکە لە تیۆریستە ناسراوەکانی بواری ئێستیتیك و ئەو دیوارێك دەخاتە نێوان لۆجیکێکی عەقڵگەرایی و جوانیناسییەکی هونەری. بۆیەش لێرەدا هەوڵی هێنانەوەی ئەم بیروڕایەمان دا، چونکە نزیکترین بیروڕایە کە بەندیوارییەکی لەگەڵ دەقی شیعری هەبێت.

---

[1] استطيقا الشعر ، **في الأسس الفلسفية لعلم جمال الشعر** ، عبدالعزيز بومسهولى
انترنيتhttp://www.aljabriabed.net/n15_11busamhuli.htm

هەروەها (كانت)ی فەیلەسوفی ئەڵمانی نزیـك لـەو سـەردەمە و نزیـك لـەو بیروڕایـە قسـە لـەبارەی لاسایكردنەوەی سرووشت و مەسەلەی ڕۆح و مەسەلەی سوودو چێژ كـردووەو بـە هـەموویان دەقـی شیعری و جوانییەكانی دەخەنە بەر تیشكی لێكۆڵینەوە، كە دواجار ڕێگاخۆشكەر دەبن بۆ دۆزینەوەی جوانیی لەناو بەرهەمە هونەری و ئەدەبییەكاندا بەتایبەتی دەقە شیعرییە كلاسیكییەكانی كورد.

بە رای بۆمگارتن **Baumgarten** (ئێستێتیك زانستی زانینی هەست و تیۆری هونـەرە جوانـەكان و تیۆری زانینی سادەو هونەری بیركردنەوەیە لە جوانی)[2] كەوابوو لێرەوە هەست كردن و گرنگـی دان بە هەسـتی مـرۆڤ كـەم تـا زۆر پێچـەوانەی دیـوە شـاراوە بـێ هەسـتەكەی لۆجیـك و عـەقڵە كـە كلاسیستەكان هەمیشە بانگەشەیان بۆ دەكـرد، چـونكە دەشـێ هـەردووكیان یـەكبگرن بـۆ ئـەوەی بیركردنەوەیەكی تەندروست بەرهەم بێنن, چونكە بیركردنەوەكە لە رێی عـەقڵ دەبێت، بەڵام بیركردنەوە لە جوانی، هەستیش لەگەڵ خۆی پەلكێشی كردەكە دەكات, كە دواتر بەرەو كامڵ بوون دەچێ.

بە جیابوونەوەی عـەقڵ و هەستیش فەلسەفە وەك داپۆشەری چەمكەكان بەهایەكی ئەوتۆی نـامێنێ، بەو پێیەی خودی بۆمگارتن (ئەو هێزەی كە جەخت لەسەر لۆجیك دەكات، كە هێـزی بـالآی ئەقڵـە، لەگەڵ ئەو هێزەی كە جەخت لەسەر ئیستاتیكا دەكات، كە هێزی نزمی هەستە، كردنی بە دوو بەشی هێزی زانین، كە بە لۆجیك دەگەینە هەق و بە ئیستێتیكاش دەگەینە هونەر)[3]

كەواتە تام و چێژ وەرگرتن لە دەقێكی ئەدەبی دەبێ بـەهۆی ئیسـتێتیكەوە بێـت و بـە پێوەرەكـانی دەتوانرێ بەها جوانەكانی دەقەكە دەستنیشان بكرێ، نەك بـە پێـوەرە عـەقڵیـەكان, چـونكە پێـوەرە عەقڵیەكان هەست بەرهەم ناهێنن, بەڵكو هەستەكان دەبنە هۆی جوڵانی كردەی بیركردنەوە.

لە ژێر ڕۆشنایی تێڕوانینەكانی (كانت و بۆمگارتن)، شەو وەك دیاردەیەكی سرووشـتی گـەردوون لـە دەقی (شەو كەسێ پرسیویە لە خۆدەرخستنی...) مەحوی، شیدەكەینەوەو هەوڵی بەدەستهێنانی بەها جوانییەكانی دەدەین.

شەو و پێوەرەكانی جوانی و ناشیرینی

بێگومان جوانیی وەكو چەمكێك لە كەسێكەوە بۆ كەسێكی تر دەگۆڕێت، بەڵام بە شێوەیەكی گشتی لە چەند روویەكی گشتیدا هاوبەشن، لەبەرهەندێ زۆربەی شتەكان بە تێڕوانینـە گشـتییەكە حـوكمی جوانی یان ناشیرینی بەسەردا دەسەپێ، ئەمە لە بەرهـەمی ئەدەبیـدا لـە شـتێكدا جـودا دەبێتـەوە، ئەویش بریتییە لە كردەی داهێنان، بە هۆی داهێنانـەوە جوانییـەكان پوخـت دەبنـەوەو چـڕبوونەوەی تێڕوانینە جوانی ئامێزەكان زۆرجار داهێنان دەخولقێنن و دووبارە دەبنەوە جوانییەكی پوختتر.

---

2 **سەرچاوەی پیشوو**

3 علم الجمال عند ابی حیان التوحیدی ومسائل في الفن، د.عفیف بهنسی، بغداد، مطبع ثنیان، 1972 ص77

لە راستیدا (ئیستیتیك مادەم زانستی زانینی هەستەكانە و ئامانجیش لێی گەیشتنە بە پلەی كەماڵی ئەو هەستە، ئەمە بۆ خۆی جوانییە، هەر كەمو كورییەكیش لەم هەست كردنە بریتییە لە ناشیرینی)[4]

كەوابوو گرنكە لە هەر شتێكدا هەوڵدان بۆ پلەی كەماڵی ئەو هەستە لەلایەك كردەی داهێنان دروست دەكات و لەلایەكی تر جوانیی دەخاتە روو. بۆیە دەشێ ئەو شتەی لای هەستی خەڵك جوان نییە, چونكە ئەو خەڵكە بە ئەزموونی كەماڵ تینەپەڕیون، بەڵام لای شاعیر جوان بێت، بەو پێیەی لەناو ئەو گەیشتن بە كەماڵە چێژو بارە تایبەتییەكەی چێژ هەیە.

لێرەدا چەمكی (شەو) ئەگەر پێچەوانەكەی وەربگرین لە مێژوودا، (رۆژ) جوانی و مەسەلەی سوودگەیاندنی لەخۆدا بەرجەستە كردووە, بە پێچەوانەوە لە ئەدەبیاتی كلاسیكدا شەو هێمای تاریكی و ناخۆشی و بیرهێنانەوەی قەبرو شتە ترسناكەكانە, ئەمە بە پێوەری خەڵك، بە گشتی شەو ناشیرینی و رۆژ جوانی بەخشە. كەواتە پێویستمان بەوەیە نهێنی شەو ئاشكرا بكەین بۆ ئەوەی بتوانین جوانییەكەی بدۆزینەوە. بەم پێیە دەشێ وەك هاوشانی پێناسەكە كە تیۆری زانین-مەعریفەیە، بەو تیۆرو تێڕوانینەوە مەعریفەی كەسێك بۆ هەست كردن بە جوانی لە خەڵكێكی تر جودا بێت، ئەمەش پێوەرێك لە خۆیدا بەرجەستە دەكات كە (پێوەر دانان بۆ بڕیار، كاری كەسێكە كە بە رێی سامانی زانینەوە لە جەماوەر جیا دەبێتەوە)[5]. بۆیە دەكرێ هەست كردن بە جوانی لەلایەن شاعیرێكەوە بۆ شاعیرێكی تر جودا بێت، بە گوێرەی ئەزموون و تێگەیشتن و سامانە مەعریفییەكەی و قووڵبوونەوە لە بەها باڵاكانی سرووشت و دەرووبەر و هونەر.

لای **مەحوی** باسكردنی شەو، بە مەبەستی بەرهەمهێنانیی رەوانبێژی و دەست رەنگینی نییە لە فەساحەت و بەلاغەت، وەك ئەوەی هەندێ شاعیر جوانی رەوانبێژی و هونەرەكانیان مەبەست بووە, بۆ وێنە نیشاندانی گەردوون لە چاوی كەسێكی وەك (**حاجی قادر**) لە ئەنجامی رامان و تێفكرینیەتی لە سینی و فنجان و قاوەیەك، كە ئەمەش بۆ خۆی نیشاندانی جوانییەكە، بەڵام ئەمە پێویستی بە ئەزموون و كامڵ بوونی رۆح نییە، وەك حاجی دەڵێ:

قاوەچی بەزمی ئەتۆ دونیایە سینی ئاسمان

ئافتابی زەرفە، فنجانی مەهە، قاوەیی شەوە

لێرەدا دونیاو ئەوەی لەناو دونیا هەیە بە ئاسمان و رۆژ و مانگ و شەو، بە قاوەچی و سینیی و فنجان و ژێرفنجان و قاوەكە شوبهێنراوە, كەوابوو تەنیا رامانە لە دیمەنێك و هەست كردنە بە وێكچوونی ئەم دوو شتانە. بەڵام بەلای **مەحوی** جوانیی شەو، كە لای خەڵكی جوان نییە، ئەم نهێنی و شاراوەیی

---

[4] استطیقا الشعر، سەرچاوەی بیشوو

[5] رێبەرییەك بۆ ئیستێتیك، ئاتیماری گیتمان- زیفەرت، وەرگێڕانی كاوە جەلال، كتێبی هەنار-چاپ و بڵاوكردنەوەی سلێمانی، 2009، ل66

جوانییەکەی لە تێڕوانینی ترەوە دەبینێ کە هەموویان لە بەرەنجامی چێژو هەست کردن بە ئـەزموونی کاملانەی خودەوە سەرچاوەیان گرتووە. وەك دەڵێ:

شەو کەسێ پرسی لە خۆ دەرخستنی پەروانە شەو

ئەو وتی: ناتێگەیشتوو! تەجرەبەی مەردانە شەو

دەرخستنی نهێنییەك بۆ نیشاندانی جوانییەك لە قووڵ بونەوەیە لە دیاردەی پرسیارکردن لە هـەبوونی پەروانە لە شەوداو ون بوونی لە رۆژدا، کە شاعیر بۆ شتێکی گرنگی دەگێڕێتەوە، کە پێی وایە جوانی شەو لەوەدایە کە کاتی تەجرەبەی مەردانە، چونکە ئەگەر رۆژ سەرچاوەیەك بێـت بـۆ ژیـانی هـەموو خەڵك، ئەوا بۆ جوانی عەشق و خۆ دۆزینەوە لە چوارچێوەی چێژی مەردانە، شەو هـەموو کـەس لـە خۆناگرێ، بەڵکو وەك چۆن پەروانە شەوی هەڵبژاردووە بۆ سوتان لە دەوری مۆم، ئەوا بە هەمان شێوە ئەوەی بیەوێت جوانیی مەردایەتی تاقی بکاتەوە دەبێ لە شەودا تاقی بکاتەوە.

ئێستێتیکی دەق و وشەی شەو

لەم دەقەی مەحویدا ئەگەر بە دیوە سادەکەی لێی بڕوانین وشـەی (جـوان، جـوانی) نـەهاتووە، بـەلاَم ئیستێتیکەکە لە ناوەڕۆکەکەیدایە کە خوێنەر بەرەو رووی جوانکاری و رەوانبێژی بـوونی دەق نابـات ئەوەندەی پەلکێشی دەکات بۆ گەیشتن بە نهێنیەکانی شەو، ئەمە بەرەو ئەو رایەی **کانت**-مان دەبات کە بەهۆی هەستەوە لە بابەت تێبگەین و بەو تێڕوانینە پێویستە ((هەست بۆ جـوانی (واتـا هەسـتی ناسکتر)و چێژی چـاك لەیـەکتری جیاکرێنەوە...ئەگـەر بڵـێم جوانـە ئـەوا هۆشسـامبوونەکەی خـۆم رادەگەیەنم بەڵکو هاوکات دەبێژم کە ئۆبژێکتەکە گەرەکە ئەوانیدیکەش هۆشسام بکات)) [6] لێرەوە سەرسامبوونی خوێنەر بە دەقەکەی مەحوی، لە ئەنجامی ئەو وەرچەرخانەیە کە لە زەینـی خوێنـەردا پێشبینی نەکراو بوو و نەدەبوو روویدابا، چونکە لە هۆشی هەموومان و کلتووری هەمووماننـدا شـەو ئەو بەها جوانییەی نیە. یان بە واتایەکی تر بنەمای داهێنانی دەقەکەی مەحوی لە چۆنیەتی تێڕوانین و دروست کردنی جوانی و بیرکردنەوە جوانەکەیەتی بۆ شەو, بەتایبەت ئەگەر لە سەرتاپای شـیعرەکە وردبینەوە.

لەناو ئەو دەقەی **مەحوی** دا بەتایبەتی و دەقەکانی تـری بەگشـتی، هونـەرە رەوانبێژییـەکان هێنـدە خۆیان نیشان نادەن، ئەوەندەی هەست و تێڕوانینەکانی مەحوی دێنە بەر دیدەی خوێنەر، ئەمە لەگەڵ ئەو بڕوایە یەکدەگرێتەوە کە پێی وایە (وێنە ئیستێتیکییەکان و —ئەو شـێوازە داهێنکارییـە- هـیچ پەیوەندییەکی بە رەوانبێژی- ریتۆریکا- نییە، بەڵکو ئەمە هەستن، سۆزن، روانیـنن....) [7] بۆیـە

[6] رێبەرییەك بۆ ئیستێتیك،سەرچاوەی پێشوو لا 89

[7] استطيقا الشعر ،انترنيت

ئەگەر لەم دەقەی مەحوی وردبینەوە، ئەگەر بنەمای کێش و سەرواش هەڵبوەشێنینەوە کە بنەمایەکی گرنگی فۆڕمی بەرهەمهێنانی دەقی شیعرییە، ئەوا دەقەکە وەك هەست و مەعریفەیەك و دەربڕینێکی پڕ ئەزموون خۆی نیشان دەدا، کە گەرەکیەتی باس لە نیشاندانی ئەزموونی ژیان لەگەڵ شەودا بکا و وێناکردنی ئەو کاتانەی کە خەڵکی تر بە بێ سامانی مەعریفیەوە لە شەویان روانیوەو ئەم/ شاعیریش بە سامانێکی لەبن نەهاتووی حسێب دەکا، کە دواتر نهێنییەکانی جوانی لێوە بەرهەم دێت.

ئیستێتیکای شەوو سەرچاوەی جوانییەکانی تر

ئەگەر کەسێکی وەکو (ئەفلاتون) جوانی بۆ بیستن و بینین گەڕاندبێتەوەو لە هەموو هەستەوەرەکانی زیاتر بۆ ئەم دوانە تەرخان کردبێ [8](8) ئەوا بەم پێوانەیە خەڵك بەهۆی بینینەوە هەست بە جوانی یان ناشیرینی شەو دەکات، لەو رێگایەوە بە کەمی دەڕواننە شەو، چونکە لە رێی بینینەوە جوانییەکان لەناو تاریکایی شەودا ون دەبن و خودی شەویش لەبەر تاریکییەکەی دەبێتە هۆی شاردنەوەی رۆح و جەوهەرەکەی، لێرەدا (مەحوی) هەست بە رۆح و بیرکردنەوەیەکی ناوازە دەکات، بەوەی تاریکایی شەو ئەگەر بە چاوی بینینی ئاسایی پێچەوانەی رۆشناییە، بەڵام لە راستیدا جوانییەکەی لەوەدایە کە بۆ خۆی تاریکەو بەهۆی ئەو تاریکاییە مانگ و ئەستێرەکان دەدرەوشێنەوە:

هەر سیابەختانی عیشقە مەزهەری نووری هودان

شەونەبێ ئەستێرە مەستوورن بەکەم مەڕوانە شەو

ئەوانەی بەهۆی دەردی عیشقەوە چارەو بەختیان رەش بووە، ئەوانە لە شەواندا نووری هیدایەتیان تێدا دیار دەدا، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوانەی بە کەم دەڕواننە شەو نازانن کە نهێنی و جوانی شەو لەوەدایە، ئەگەر شەو نەبێ ئەستێرەکان دەرنەدەکەوتن. کەوابوو با لە خودی خۆیدا خەڵك بە چاوی ئاسایی سەر بەکەمی لێ بڕوانێ، بەڵام لە جەوهەردا شەو دەچێتەوە ناو تیۆریای سوود گەیاندن، ئەمەش لەو روانگەیەوە شەو ئەم سوودەی بەخشیوە کە ئەستێرە دەردەکەون، واتە بەهای جوانی ئەستێرە لە خودی خۆیدا نییە، ئەوەندەی لە بوونیەتی لە کاتی شەوان، چونکە لە رۆژدا ئەستێرە هیچ بەهایەکی نابێت:

بۆیە زوڵمەت پۆشە، نوری ئەهلی جەوهەر دەرکەوێ

سەیری حەققی کەن لەسەر ئەم ماه و ئەستێرانە شەو

---

[8] فلسفة الجمال، د. أميرة حلمى مطر، دار الشؤون الثقافية العامة (ألافاق عربية) بغداد والهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، بدون سنة الطبع. ص26

ئەگەر لە رۆژدا کەسە خاوەن رۆشنابییەکان نەتوانن دەربکەون، ئەوا کاتێکی تر هەیە کە کاتی شەوانە، شەو بەرگی تاریکی لەبەر دەکا بۆ ئەوەی ببێتە مەیدانێکی تر و ئەو کەسانەی شیاوی رۆشنین لەو تاریکاییەدا ببینرێن، بۆیەش شەو حەقی بەسەر مانگ و ئەستێرە هەیە.
کەواتە ئەگەر بە پێوەرە بینینیەکە بۆی بڕوانرێ، کە بینین بەشێکە لە پێنج هەستەکە، ئەوا جوانی شەو نەبێت، ناکرێ چاکەکە بۆ خودی ئەو چەمکانە بگەڕێنرێتەوە کە خاوەنی رۆشنایین، چونکە لە تاریکیدا نەبێ ئەوانە بەهایان نیە.
لەلایەکی تر رۆژ وەك ئاوێنەیەك دیوی دەرەوەی مرۆڤەکان نیشان دەدات, ئەوا لە شەودا کردەکە پێچەوانە دەبێتەوە، چونکە شەو دونیای رۆح دەخاتە بەر تیشکی جوانی، بۆیە جوانیی و سوودی شەو لەوەدایە کە کردەوەی گوناهباران دەشارێتەوە، بەهۆی تاریکییەکەیەوە، ئەگەر رۆژ بیانخاتەروو، ئەوا شەو دەبێتە دالدەیەك و نایەوێ گوناهـ، کە دیوێکی ناشیرینی یە نیشانی خەلك بدات, واتە هێزی زالی جوانی کە شەوە، بەسەر هێزی زالی ناشیرینی کە رۆژە، زال دەبێت:
ئەم سیارۆزیی منە پۆشیویە عەیبی کەسان
ئاشکارە سەتری ئەحوالی گونەهکارانە شەو.
ئەگەر گوناهـ و عەیب لە رووکەشدا ناشیرینیی لەناو خەلك نیشان بدات، ئەوا دەبێ پەناو پەسیوێك هەبێت ئەم ناشیرینیە لە خۆ بگرێت، بە مانایەکی تر ئەو دەردی ئەوین و ئەوین داران، کە لەناو کۆمەلگەدا بە شێت و نابووت و خراپ بەرجەستەبووە، ئەوا لە حەقیقەتدا ئەگەر پەناگەیەك دەست بکەوێت تەنیاو تەنیا خودی شەوە لە خۆیان دەگرێ. لەبەر هەندێ هەتا دونیا ماوەو هەتا دەگەین بە رۆژی حەشر، جوانییەکی شاراوە هەیە ئەو جوانییە لە تاریکیدا خۆی دەنوێنێت، کە پەردەپۆشی گوناهـ و شتە ناشیرینەکانە و لەگەلێ ئەوەشدا هاودەم و هاودەردی عاشقانیشە. کەواتە ئەگەر لە رووکەشدا ناشیرینییەکان دەربکەون، ئەوا ئێستێتیك جەوهەرو رۆح دەخوێنێتەوەو دونیای ناوەوە کە دونیایەکی پەنهانە، پڕە لە جوانی و پێچەوانەی بیرو ئاڕاستەی خەلك و کۆمەلگایە، کە ئەوان رۆح و ناوەڕۆك نابینن و هەموو شتەکان لە سوود و چێژ و رووکەشدا بە جوان دادەنێن:
نەبووە، نابینی لە شەو مەحرەمترێ تا رۆژی حەشر
پەردەپۆشە، هەمدەمە، هەمدەردی عوششاقانە شەو
وەك چۆن مەحرەمەکان تا مردن لەیەکتر دانابڕێن، بە هەمان شێوە شەو لای سۆفییەکان بە مەحرەمێك دانراوەو هەمیشەو هەموو کات جێگای رازو نهێنییەکان و هاودەم و هاودەردی ئەوانەیە کە لەگەلێ شەو ئاوێتە دەبن، بەلام ئاوێتەیەکی جەستەیی نا، بەلکو ئاوێتەیەکی رۆحی، ئەو ئاوێزان بوونەی کە تا حەشر لەیەکتر جودا نابنەوە.

شەو وەك دڵدارو فیداکار

لێرەدا شەو لە قالب و پێناسە ئاساییەکەی تەواو خۆی دادەبڕێت، بەوەی دەگاتە قۆناغی کامڵ بوون، لێرەدا مرۆڤ / شاعیر، لەناو خودی هاوکێشەکانی شەو و رۆژ بەهایەکی نییە، ئەوەندەی جەخت کراوەتەوە سەر ناسینێکی شەو وەك چواندنی بە کەس، بە واتای ئەوەی جوانی و ئێستێتیکی شەو بەهایەکی ئەوتۆی نییە، ئەگەر بە قۆناغی ئەوین و دڵداری تێنەپەڕێ، کە دەبێ لەم خۆشەویستییەدا خۆی بکاتە قوربانی، ئەگەر رۆژ هەروەك چۆن لای خەڵك جوان و پڕ بەرهەمە، بەلاّم ئەوە خەڵکی ئاساین کە وا تێدەگەن، لە راستیدا لەپشت ئەم تێگەیشتنە دەبێ بیرکردنەوەو روانینێکی تر هەبێت، ئەویش ئەوەیە کە شەو ماوەیەك ناو خۆیدا و لەناو ئیستێتیکدا بەهاکانی خۆی پەخش دەکات، بەلاّم دواتر لەم حالەتە دەگاتە ترۆپك و لە چاوەڕوانی دڵدارەکەی خۆیدا دەبێت لە ئێوارەوە تا بەیانی. سەرەنجام شەو خۆی دەکاتە قوربانی تەنیا بۆ ئەوەی رۆژ خۆی دەربخا، کەواتە جگە لە واتا فەرهەنگیەکەی نەمانی شەو و هاتنی رۆژ، خودی ئەم کردەیەو بەم تێڕوانینە ئیستێتیکای شەو دەخاتە پلەی رۆح و بیرکردنەوەیەکی هەست ئامێز بۆ جولاّندنی بیرو هزری خوێنەر/ وەرگر لە چوارچێوەی بەهاکانی دەقدا:

شەو هەموو شەو چاوەڕێیە رۆژ هەڵێ، هەر رۆژ هەلاّت

مەحوە سەرتاپا لەبەر پێیا فیداکارانە شەو

لێرە بەدواوە گوتاری مەحوی وەکو شاعیر دەگۆڕێ، بەوەی تا ئێستا لە چوارچێوەی وەسفدا دەخولایەوە، لێرەوە گوتارەکە روو لە خەڵکی تر دەکات و شەو دەکاتە نمونەیەکی پەرستن، لەو سۆنگەیەی بۆ تێگەیشتن لە جۆرو چۆنیەتی پەرستن. شاعیر لەنێو هەموو نمونەکانی دەوروبەردا (شەو) دەکاتە پێوەرو نمونەیەکی هەرە راست و دروست، بۆ ئەوەی ئێستێتیك و رەونەقێك بە پەرستنەکە بدات، بە جۆرێك دەیەوێ بڵێ: ئەوەی بیەوێ پەرستنی تەواو و بێ خڵت و خار ئەنجام بدات، دەبێ واز لە رۆژ بێنێت، لەم تێڕوانینەوە پێچەوانەی نەریت و جوانیەکانی کۆمەڵگە هەنگاو دەنێت، بەوەی کە خەڵك، پەرستن ئەنجام دەدات بە شێوەی رواڵەتی و قوربانیدان و فیداکاری تێدا نییە، لەبەرهەندێ جوانترین نمونە دێنێتەوە کە هەر کاتێك رۆژ دەردەکەوێ، هەر زوو شەو خۆی دەکاتە قوربانی، کەوابوو وەك ئەم نمونەیە مرۆڤەکان ئەگەر پەرستنی راستەقینە ئەنجام بدەن، دەبێ بە پەنهانی خۆیان بکەنە قوربانی پەرستنەکەیان:

خودپەرستینە لە شەو فێری پەرستن بن، کە خۆر

هەر دیاری دا، بە دەوری سەریەدا قوربانە شەو

ئێستێتیکی فیرقەت و سوتان بۆ یەکتری

جوانی و ئێستێتیکی شەو هەر تەنیا ئەوە نەبوو کە دڵدارو خۆ قوربانیکەرە بۆ رۆژ، بەڵکو ئەم مومارەسەیە بەردەوام دەبێ، واتە ئەو پەرستنە دوور لە شێوە رواڵەتیەکەی، بە پەنهانی هەر کاتێک رۆژ دەردەکەوێ، ئەم خۆی بە قوربان دەکا، بەمە تامو چێژی ئیمان دەچێژێ، واتە تا نەگەیتە پلەی قوربانیدان ئەم جوانی و ئێستێتیکییە تام و چێژی نابێت، دواتر قۆناغی لوتکە دێ، ئەویش لەناو ئەو قوربانیدانە، سوتانە، ئەم سوتانەش لە ئەنجامی فیرقەت و جیابوونەوە دروست دەبێ، چونکە رەنگی رەش ئەگەر لە نەریت و کۆمەڵگادا رەنگێکی ترسناک بێت و بە شێوەی ئاسایی لێی دەڕوانرێ وەك هەر رەنگێکی تر، بەڵام لای شاعیر جوانییەکەی لەوەدایە لەتاوی فیرقەتی رۆژەوە شەو دەروونی رەش بووە.

لێرەدا مەحوی لە شێوازە سەرسورهێنەرەکەی (مەولەوی) نزیك دەبێتەوە، بەوەی لێکچواندنی وەرگەڕا (التشبیه المقلوب) دەسازێنێ، کە لەم شوێنەدا پلەو قورسایی دەربڕین و ئێستێتیەکە بەرز دەبێتەوە، دوای ئەم هەموو وەسف و گرنگیدانە بە پێکهاتەو ناڵەو قوربانیدانی شەو، شەوو رەشایی شەو بەخۆی (واتە شاعیر) دەچوێنێ، ئەمەش پێچەوانەی روانینە باوەکەی کلاسیکە کە خۆیان بە سرووشت و دەوربەر دەشوبهاند:

مەولەوی دەڵێ:

هەر ماهێ نەوبۆ حاڵم پەشێوەن

چوون هیلال شێوەی ئەبرۆی تۆش پێوەن

یان لە شوێنێکی تر دەلێ:

گوڵ چون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

مەحویش سەبارەت بەمە دەڵێ:

فیرقەتی رۆژە دەروونی کردە داغێکی سیا

وەك منی سەودا زەدە، ئاتەش زەدەی هیجرانە شەو

کەواتە وەك چۆن لە فیراقی رۆژدا، شەو دەروونی بۆتە داغێکی رەش و رەش هەڵگەڕاوە، بە هەمان شێوە، مەحویش لەدەردی هیجرەتەوە وەك شەوی بەسەرهاتووەو لە دووری یارەکەی ئاگری تێبەربووە. ئەم هیجرەت و فیراقەش تەنیا یەك جار نییە لە ژیانیدا، بەڵکو لە هەموو رۆژێکدا دووبارە دەبێتەوە، چونکە بە دوبارەبوونەوەی ئەم فیراقە، شەو مۆرکە عادەتیەکەی خۆی پێوە دەلکێ و دەبێتە تاریکستان، بەو مانایەی وەك چۆن من یارم لێ جیابۆتەوەو بوومەتە خەڵووز، بە هەمان شێوە کە رۆژ نەمێنێ جیهان دەبێتە خەڵووزستان:

گەر فیراق ئاگر هەموو رۆژێ لە جەرگی بەرنەدا
بۆ هەموو شەو تیرە دڵ، سینەی زوخاڵستانە شەو

ئەم دێرە، شاعیر بە زۆر دەیەوێ ئێستێتیکی بەبەردا ببڕێ، بەوەی خوێنەر وا هەست دەکا شاعیر لە روانینەکانی خۆی پەشیمان دەبێتەوە، کە رۆژی لا باشتر بێت لە شەو، بەلاّم هەر زوو دێڕێکی تری بەدوادا دەهێنێ و بۆ ئەوەی خوێنەر بە هەڵە لێی تێنەگا، روونتر مەبەستەکەی خۆی چڕ دەکاتەوە بەوەی کە:

تیرەگی وا فەزڵی بۆ نادەم بەسەر رووناکییا
مەنشەئی ئیزهاری جیلوەی فەیزی سبحەینانە شەو

بۆ فەزڵی تاریکی نەدەم بەسەر رووناکیدا؟ خۆ سەرچاوەی دەرکەوتنی رۆشنایی سبەینان تەنیاو تەنیا شەوە، واتە شەو سەرچاوەی بەرهەمهێنانی رۆژە. ئەم ئیستێتیکایە جێگای هەڵوەستە لەسەر کردنە بەوەی رەنگێکی تاریك و ترسناك ببێتە هۆی بەرهەمهێنانی رۆشنایی، یان ناشیرینی ببێتە هۆی بەرهەمهێنانی جوانی، بە مانایەکی تر روانینی سۆفییانە بریتییە لەوەی هەردووکیان لەیەکترەوە بەرهەم دێن. **خواجە عبداللە انصاری** دەڵێت:

((پاکی و بێ خەوشی بۆ ئەو خوایەی کە روونـاکی رۆژی لە شەوی تاریك بەرهەمهێنا و تاریکی شەوانیشی لە روناکی رۆژ پەیدا کرد[9])).

لە شوێنێکی تردا ئەم روانینەی مەحوی چڕتر دەبێتەوە بەوەی کە رۆژ مەست و سەرخۆشە بەیانیان، سووچی شەوە، کە پیاڵەی شەرابی لە دەستی پیاڵەگێڕێك وەرگرتووە:

شەو دەبێ بادەی لە دەستی ساقییەك وەرگرتبێ
ئەم سبەینێیە لە مەشریق دێتە دەر مەستانە رۆژ..لا 138

شەو و ئێستێتیکای خەڵوەت و نیاز

رەنگە لێرەوە لەو بنەمایە نزیك بکەوینەوە کە ئێستێتیك بە سوود و چێژەوە گرێ دەدات، چونکە لای سۆفییەکان سوودێکی ئیمانی و چێژێکی رۆحی لە شەودا هەیە، جگە لەوەی مەنزڵگاو کاتی دەرخستنی رازو نیازەکانە، بەمەش لە رووپامایی و لە نەریتە باوەکە دەچێتە دەرو سۆفی لە حالەتێکدا دەیەوێ لە بێ هەست و خوستی دونیاو لە تاریکی شەوان و لەو کاتەی خەڵکی تر لە شیرینی خەودایە، ئەم رازی دڵ بخاتە روو و بە لیقای رۆحی دلبەرەکەی شاد بێت، کەوایە مەحوی دەیەوێ بڵێ مەگەر هەر لە تاریکی شەوان و لە بێدەنگییەکەی رێگا بدرێ ئەهلی رازو نیاز، واتە

---

[9] فرهنگ اصطلاحات عرفانی، فرزین سجادی، ص 497

دڵداران دڵیان بۆ یەکتر بکەنەوە، چونکە ئەو کاتانە بە شەو ناسراوە، شەویش خەڵوەتگای کەسە تایبەتەکانە. لێرەدا شەو وەك بونیادێکی زەمانی (کاتی) ئەرکە فەرهەنگیەکەی ون کردوەو بۆتە بونیادێکی شوێنی، وەك ئەوەی شەو ماڵێك بێت یان شوێنێك بێت بۆ خەڵوەت:

هەر لە تاریکی شەوایە ڕێ دریَ ئەهلی نیاز

ڕازی دڵ ئیفشا بکەن، خەڵوەتگەهی خاصانە شەو

کەواتە کات و شوێنەکە ئەوەندە گرنگە، شاعیر نایگۆڕێتەوە بە ڕۆژ و بە ڕۆشنایی و بە جوانیی ڕۆژ، چونکە لەم شوێن و لەم کاتەدا (یار) دەدۆزرێتەوەو ئاڵو گۆڕی ڕۆحەکان بە ئەنجام دەگات. بۆیە لە قەسیدەیەکی تر دەڵێ:

ماهەکەم ئەمشەو شوکر پرتەوفشانی خانەیە

قەت لە دەرگا دەردەچم گەر بێتە سەر ئەم بانە ڕۆژ. ل139

کەوابوو ئەگەر شەو تاریکەو چاو دونیا نابینێ، بەڵام لەم کات و شوێنەدا یار- ماهـ، ڕۆشنایی دەبەخشێ و شۆق و ڕەونەقی لە ڕۆژ دەبڕێ و حەوجێی ڕۆژ نابێت و ڕۆژ بێتە سەربانیش بەلایدا ناچێت. لێرەدا ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ کلتووری کۆنی مرۆڤایەتی، بەتایبەتی ئەزموونی مسوڵمانان لەو تێڕوانینەدا، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە ڕۆژ(خۆر) پیرۆزی خۆی هەبووە بەتایبەتی ئەگەر نزیك بکەوێتەوە لە مرۆڤ، ئەمەش بە شێوەی خوازەیی دەبێت و لە قسەو گوفتاردا زۆر بەکارهاتووە. پێغەمبەر(د.خ) کە داوای لێکرا واز لە بانگەوازەکەی بهێنێ، بۆخەڵکی قورەیش ئاماژەی بەوەدا ئەگەر ڕۆژ بخەنە دەستی ڕاستم و مانگیش بخەنە دەستی چەپم واز لەو پەیامە ناهێنم[10]ﷺ.

یان ئەبوبەکری سددیق لەو خەونەیدا کە بووە هۆی مسوڵمان بوونی بریتی بوو لەوەی کە ڕۆژ هاتو کەوتە سەر زەوی و ئەویش لەباوەشی کرد.

ئەمانە لە خەوندا بێت یان لە ڕاستیدا، دەسەلمێنن خۆشەویستییەك بۆ خۆر هەیە لە مانای ژیانەوەو ڕۆشنایی بەخشیندا، بەڵام سۆفیەکان دونیای جوانیی باوو ڕواڵەتیان نەویستوەو ئەو شتانەی ناشیرینن لای خەڵك ئەوان بۆ مەسەلەی ڕۆح و چێژی تایبەتی سوودیان لێ بینیوەو بۆیە بەلایانەوە جوانی تیدا بەرجەستە بووە. وێڕای ئەوەی ئەوان هەر تەنیا حەزیان بە شەو نەکردووە، بەڵکو بوونەتە عاشقی شەویش:

تێبگە بۆ چی بە جانن تاڵیبی شەو عاشقان:

نیوەشەو بوو، وەعدەگاهی هاتنی جانانە شەو

[10] "یا عم ! واللہ لو وضعوا الشمس في يميني , و القمر في يساري, على أن أترك هذا الأمر حتى يظهره الله أو أهلك فيه ما تركته"

لێرەدا ئێستێتیکای چاوەڕوانی بەرجەستە دەبێت، بەوەی ئەم خۆشەویستی و فیداکارییە بۆ شەو لە شوێن و کاتێك دا دەگاتە لوتکە کە لە نیوەی شەودایە، واتە عاشقبوون بە شەو لێرەدا نهێنییەکەو جوانییەکەی دەردەکەوێت، کە گفتو بەڵێنی هاتنی دڵدارانە.

دیسان فەزڵی شەو بەسەر رۆژ

مەحوی، بۆ پاڵپشتی هەموو تێڕوانینەکانی، دەیەوێ بڵێ، نەك هەر لەبەر ئەوە شەو گرنگی تایبەتی هەیە کە رۆژ بەرهەم دەهێنێ و خەڵوەتگەهی دڵدارانەو کاتی هاتنی گفت و بەڵێنەکان و شوێنی دەرخستنی رازو نهێنییەکانە....هتد، بەڵکو نهێنییەکی گەورەی تێدایە کە تا ئێستا کەس نایزانێ، ئەویش ئەوەیە دەبێ نهێنییەك هەبێ کە بۆچی میعراج و شەوی قەدرو بەرات، تایبەت کراون بەم کاتی شەوەو نەبەخشراون بە رۆژ:

هێندە صاحێب سیڕە، (میعراج) و شەوی (قەدر) و (بەرات)

خاصەجاتی ئەونو مومتازە بەم ئەسرارانە شەو

کەواتە نەك هەر لای مرۆڤە تایبەتەکان، ئەوانەی پێچەوانەی باو بیردەکەنەوەو جوانی لە ناشیرینەکانەوە بەرجەستە دەکەن، بەڵکو چونکە گوتاری شەو گوتارێکی تایبەتەو پڕە لە نهێنی و گوتاری رۆحە، واتە جەوهەرێکە وردبوونەوە لێی و کەشفکردنی ئەو نهێنیانە ئەزموون و قوربانی دان و فیداکاری دەوێ، یان تێگەیشتن لەو جوانییە ماندوبونی دەوێ، لەبەرهەندێش خوا بەرات و میعراج و قەدری بەخشیوەتە شەو نەك رۆژ.

ئێستێتیکی گەوهەرەکانی شەو

مەحوی دەیەوێ بڵێ، ئەو روانینەی کە پێی وایە شەو ترسناکەو هەر کەس خۆی لێ بدا رووبەرووی مەترسی دەبێتەوە، ئەمە راست نییە و شەو وەك دەریایەك وایەو ئەو دەریایە پڕە لە دوڕو گەوهەری مەعریفەت، هەرکەسێکیش بیەوێت ئەم گەوهەرانە بدۆزێتەوە، دەبێ خۆی لەو دەریایە بدا، بەلاّم مەترسی خنکانی نییەو ناخنکێ, بەڵکو جوانی تام و چێژی رۆحی دەبینێ:

هەرکەسێ تاڵیب بە دوڕڕی مەعریفەت کۆکردنە

پڕ لە دووڕ دەریایەکی بێ مەهلەکەی خنکانە شەو

ئەوەی داوای شەو و دوڕو گەوهەرەکانی بکات، دەبێ بنالێنێ بۆ ئەوەی رۆژی لێ بەدیار بکەوێت، رۆژی بەرجەستە نا، بەڵکو رۆژی مەجازی، واتە گەیشتن بە لیقای خودا، ئەم نالینە پەرستنێکی رۆحی بەرجەستە دەکات، پێچەوانەی پەرستشە رواڵەتیەکانی خەڵك، بۆیەشە بەرهەم و

سەرەنجامەکەیشی جیاواز دەبێت، بەوەی هەر کەسێك بەم ئەزموونە تێپەڕێ و بنالێنێ تا سەحەر، ئەوا وەك خدر ئاوی حەیات و نەمری بەدەست دێنێ، نەمری لە جوانی و چێژو جەوهەرو رۆح، وەك چۆن خدر ئاوی حەیاتی لە تاریکاییەکی قووڵدا دۆزییەوە، بە هەمان شێوە گەیشتن بە نەمری رۆح و چێژبینین، دەبێ بە تاریکایی شەودا گوزەر بکاو ناڵین و ئازارو زەحمەتیەکان ببڕێت:

وەك (خزر) ئاوی حەیاتی فەیزی حەق عافێتییە

ئەو خودا پێداوە (مەحوی)! تا سەحەر ناڵانە شەو.

ئەنجام

1- جوانیی دەق لەوەدایە زیندوێتی ببەخشێ، ئەم زیندوێتییەش لە دەقی کراوە بەرهەم دێت، بەو واتایەی دەقی تاک واتا، کوشتنی دەق رادەگەیەنێت و دەقی فرەواتاش جوانی و زیندوێتی پێدەبەخشێ. شەویش لای مەحوی دەشێ زۆرترین خوێندنەوەی بۆ بکرێ و لە هەموو خوێندنەوەکان بەهاو جوانیی لێ وەدەست دەهێنرێ.

2- شەو لای مەحوی، هەر تەنیا جوانییەکی تەجریدی نییە، یان تاکە جوانییەك نییە، بەڵکو جوانیشە بۆ سەرچاوەکانی تری وەك رۆژ، بەمەش سەروچاوەکە لە جوانیی شەودا پەرش دەبێت بۆ جوانیەکانی تر.

3- شەو لای مەحوی ئیستێتیکای رۆح و جەوهەرە، واتە پێچەوانەی رواڵەتئامێزییو ئاڕاستە باوەکەیە.

4- چێژی رۆحی و سوودی ئیمانی لە شەودا بەرجەستە بووەو بەمەش جوانییەکانیان لەم دوو تەوەرەوە پەرش و بڵاو دەبێتەوە.

5- ئیستێتیکای ئەم دەقە، لە ئەزموونی تایبەتی شاعیرەوە هەڵقوڵاوە، بەو وێناکردنە تایبەتییەی شاعیر بۆ شەو هەیەتی و هەموو ئەو جوڵە رۆحی و ئەو روانینە دانسقانە بوونە کەرەستەیەکی پتەو بۆ بیری جوانی.

6- هەست وەك بنەمایەکی ئیستێتیکی، لەم دەقەدا بە روونی دیارە، بەوەی هەستێکی تایبەت بە سرووشتی شەو و رۆژ و دونیای تایبەتی شەو، خوێنەریش لەگەڵ شاعیر دەبەنە جیهانێکی پڕ لە ئیستێتیك.

7- رووخسار(فۆرم) کە بەلای هەندێ توێژەران رەگەزێکی گرنگی هاتنە کایەی جوانییە، بەتایبەتی لە سیحرو نهێنی دەنگو ئاوازدا، دووبارەکردنەوەی وشەی شەو لەناودێرەکان و کردنی بە پاش سەروا لە کۆی دەقەکەدا چێژێکی جوانی تری بە دەقەکە بەخشیوە.

8- ناوەڕۆکی خەڵوەت و رازدەرخستن و دۆزینەوەی گەوهەرەکانی شەو، ناوەڕۆکێکی بەهێزیان بەخشیوەو جوانییەکیان بەبەر بەرگی ناوەڕۆکدا کردوە.

9- لەناو سوتان و فیرقەتیش دا کە ناخۆشی و ترسناکی بڵاودەکاتەوە، بیری ئیستێتیکی بەرجەستە دەبێت، بەتایبەتی لە قوربانیدان بۆ گەیشتن بە رۆشنایی و لە سوتان و ماندوبوون و بیری فیداکارانەدا، چێژو بەهای رۆح دەدۆزرێتەوە.

سەرچاوەکان:

بە کوردی:

1- دیوانی مەحوی، مەلاعبدالکریمی مدرس و محەمەدی مەلاکەریم، چاپی سێیەم، انتشارات کردستان، 1385

2- رێبەرییەك بۆ ئیستێتیك، ئاتیماری گیتمان- زیفەرت، وەرگێڕانی کاوە جەلال، کتێبی هەنار-چاپ و بلاوکردنەوەی سلێمانی، 2009

بە عەرەبی:

3- استطيقا الشعر ، **في الأسس الفلسفية لعلم جمال الشعر** ، عبدالعزيز بومسهولى انترنيتhttp://www.aljabriabed.net/n15_11busamhuli.htm

4- علم الجمال عند ابى حيان التوحيدى ومسائل فى الفن، د.عفيف بهنسى، بغداد، مطبع ثنيان، 1972

5- فلسفة الجمال، د. أميرة حلمى مطر، دار الشؤون الثقافية العامة (ألافاق عربية) بغداد والهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة، بدون سنة الطبع.

بە فارسی:

6- فرهنگ اصطلاحات وتعبیراتی عرفانی، سید جعفر سجادی، چاپ چهارم، 1378هـ.ش

تێبینی: ئەم لێکۆڵینەوەیە لە کۆنفرانسی زانستی زانکۆی بنگۆل لە باکووری کوردستان خوێندراوەتەوە کە لە رۆژانی 6-2012/9/7 بەڕێوەچوو، دواتریش لە کتێبی کۆنفرانس هاتە چاپ کردن.